

VJEKOSLAV PERICA*

Oszd meg és sajnáld!

A balkáni egyházak és nemzetek megbékélésének gyakorlatai 2019 és 2021 között

Ritkán történik meg az a történelem során úgy, ahogyan az utóbbi két esztendőben: a szerb és a horvát elitek oly szép szavakkal kommunikáltak egymással. Az itteni nemzetek és vallások szimbolikus megbékélését 2019 elején a korábban egymással haragban lévő szerb pravoszlávság és a horvát katolicizmus klerikális elitjei kezdték el serkenteni. Ám emlékeztessünk arra, hogy ezek ugyanazok a püspökök, akik 1984-ben, a szarajevói olimpiai évében még egymással szemben, ellen-megemlékezéseket tartottak Jasenovácon és Marija Bistricán. A horvát katolicizmus akkor saját győzelmét ünnepelte „a horvát kereszténység 13 évszázadának” évfordulóján, a szerb pátriárka pedig Jasenovácon a szerbek ellen ott elkövetett usztasa bűnökre emlékeztetett, azzal az üzenettel, hogy „meg kell bocsátanunk, de nem fogunk felejteni”. Kérdés, van-e értelme felvetni, hogy ha akkor a pápa az összes horvát püspökkel együtt letérdel Jasenovácon, megbocsátást kér és a békére hív fel, akkor vajon elkerülhető lett volna-e a háború? Ez nehezen elképzelhető. A vallások, különösen a nagy egyházi szervezetek – amelyek ez esetben államegyházi monopóliummal is bírnak – ambivalens társadalmi erők, amelyeknek a provokálás és a konfliktusok elmélyítése összességében jobban megy, mint a helyzetmegoldás, akármennyire is igyekeznek az ilyen értékelés ellen a liberális hívők azokban az esetekben reklamálni, ha az egyházak mégis sikerrel járnak a béketeremtésben.² Ha a Balkánon a megbékélés folyamatát mondjuk a mennoniták, a kvékerek vagy a buddhisták vezetnék, sokkal nagyobb lenne az esély a sikerre.

* A szerző horvát–amerikai történész, a balkáni vallások, egyházak kutatója, horvát és amerikai egyetemek professzora, jelentős a közírói munkássága is. E-mail: vic.perica@gmail.com

¹ A tanulmány eredeti címe: *Zavadi pa zažali. Vježbanje pomirenja balkanskih vjera i naroda, 2019–2021*. Az írás egy később megjelenő tanulmánykötet számára készült, elsőként magyarul közöljük.

² Appleby, R. Scott: *The Ambivalence of the Sacred: Religion, Violence, and Reconciliation*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2000.

A nagy egyházak megtörik a jeget

Mégis, a legnagyobb egyházak lépései felkeltették a béketeremtők lelkesedését. A horvátországi Požegában 2019. január 17-én a horvát püspökök és a szerb püspökök a békéért és a kereszténység egységéért imádkoztak. Ebből az alkalomból történelmi sajtónyilatkozatot adtak ki, amelyben többek közt a következők állnak:

„Mélyen sajnáljuk bármely nemzet, egyház ártatlan áldozatait, továbbá azokat, akik politikai okokból váltak azzá a közelmúltban, és imádkozunk azért, hogy a megbocsátás révén mindegyikük nagyobb legyen az elkövetett gonoszánál, amely megalázott bennünket... Tudatában vagyunk annak, hogy egymás megvádolásával, a történelmi igazság manipulálásával, a háborús események napi politikai célokra való fölhasználásával, a szitkozódásokkal és mások megalázásával, mert egy meghatározott nemzethez vagy egyházhoz tartoznak, a múlt rabjai maradunk és vesztesek a jelenben... hogy a bosszúálló gondolatok és a gyűlölet érzése nélkül tiszta emlékezettel őrizzük ártatlan áldozataink emlékét, gyógyítsuk a megsebzett lelkeket, segítsük elő az egyének és a nemzetek közti bizalmat és megértést...”³

A közleményben a püspökök szorgalmazták, hogy tudományosan kutassák és adatokkal igazolják az igazságot a II. világháború és a Horvátországban 1991 és 1995 közt zajló háború áldozatairól, hogy megszűnjön a licitálás az elesettek számáról, és hogy az áldozatok visszakaphassák méltóságukat.⁴

A mérsékelt szerb és horvát püspökök személyes találkozásai során évek alatt készítették elő ezt a fordulatot. A požegai Dr. Antun Škorčević és a pakraci pravoszláv püspök, Jovan (Ćilibrk) vezette a két szomszédos püspökséget a két ország határának közelében, elindították és megszervezték a požegai találkozót. Porfirije Perić, a zágrábi-ljubljanoi metropolita⁵ pedig azon dolgozott a kanonokokkal együtt, hogy Horvátországban csökkenjen az ellenségeskedés a szerbekkel szemben. A dubrovnikai katolikus püspök, Mate Uzinić és a hercegovinai pravoszláv püspök, Grigorije Durić a háború utáni, egyházak közti párbeszéd és a megbékélés úttörőiként váltak ismertté. Az említett Škorčević a Horvátországi Püspöki Konferencia titkáráként az első horvát püspökök közé tartozott, akik nyíltan és egyértelműen elítélték a horvátországi szerbek elleni relatíve gyakori fizikai támadásokat. Miután 2019-ben Kninben szégyenteljes módon megtámadták az ottani

³ Episkopi i biskupi zajedno protiv nacionalnih podjela i mržnje. [Az episzópok és a püspökök együtt a nemzeti megosztottság és a gyűlölet ellen.] *Novosti*, 2019. január 17. <https://www.portalnovosti.com/episkopi-i-biskupi-zajedno-protiv-nacionalnih-podjela-i-mrznje>.

⁴ Perica, Vjekoslav: Pomirenje i posljednji dani. [A megbékélés és az utolsó napok.] *Peščanik*, 2019. február 13. <https://pescanik.net/pomirenje-i-posljednji-dani/>

⁵ 2021. február 18-án öt választották meg a Szerb Pravoszláv Egyház pátriárkájának. (*A ford. megj.*)

szerbeket, csak azért, mert egy nemzetközi labdarúgó mérkőzést nézve a helyi kávézóban a szerbiai egyesületnek szurkoltak, Škvorčević püspök a templomban hirdetett ígét, illetve a médiában a következő véleményét hangoztatta, aminek aztán a külföldi katolikus sajtóban kapott nagy teret:

„Elfogadhatatlan a horvát hazafiságnak a gyűlölet és az erőszak ideológiájává való átfarmálása. A horvát hazafiság olyan értékrendszer, amely az evangélium elveit foglalja magában. Ha valaki egy más nemzetiség tagjait gyűlöli és erőszakot követ el rajtuk, megsérti a kereszténység örökségét, és az Isten emberiségre vonatkozó tervei ellen cselekszik.”⁶

Škvorčević elhatárolódott azoktól is, akik a nemzetek közti összetűzéseket saját politikai céljaikra használják fel, álságosan nagy jelentőséget tulajdonítva az általános és állandó gyűlöletnek, amikor a tapasztalható incidensek révén fenntartják az emberek közti bizalmatlanságot, ami pedig hosszútávon a társadalomban nagyobb problémákat okoz, mint az alkalmankénti elszigetelt esetek.

A jasenováci megemlékezés és egyéb béketeremtő összejövetelek

Minden év májusában különösen nagy a zaj az emlékezés balkáni arénájában. Ekortájt egymásnak feszülnek a bleiburgi és jasenováci szimbólumok, rituálék és üzenetek, a két ellenmítosz, amelyeket a hidegháborús antijugoszláv emigrációban komponáltak meg. Megemlékeznek a jasenováci tábor foglyainak kitöréséről, majd nem sokkal később az usztasa katonaság lemészárlásáról Bleiburgban.⁷ A 2019-es „békeévben”, köszönhetően az Ausztriai Katolikus Egyház és az Európai Unió fellépésének, Bleiburgban elmaradt a korábban évente megrendezett usztasa revizionista ceremónia. Ugyanakkor Jasenovácon az egyik legjelentősebb multikonfeszionális

⁶ Croatian bishop condemns outbreak of “unacceptable” anti-Serb violence. *Novena*, 29, 08. 2019. augusztus 29.

⁷ 1945 májusának elején az ausztriai Bleiburgban, mely közvetlenül az osztrák–szlovén határ mellett fekszik, brit egységeknek adták meg magukat a náci Németország egykori szövetséges katonái, illetve civilek. A britek azonban visszaadták őket Tito partizánjainak. Hetekig-hónapokig tartó leszámolás során a legtöbbjükkel Szlovénia területén végeztek, a nemzetközileg elismert adatok szerint 70 és 80 ezer áldozata volt az esetnek, így 45 ezer horvát, 4 ezer muzulmán, 8–10 ezer szlovén, 2 ezer szerb és montenegrói csetnik. A számok, a becslések azonban nagyon eltérőek, hiszen ennél jóval többen menekültek, majd a britek nyomására tértek vissza a keresztúton avagy a halál útján, ahogyan később elnevezték. Különösen nehéz megbecsülni a civil áldozatok számát, akik a katonákkal egy menetben menekültek, majd kényszerültek visszaindulni. Az esemény a 20. századi horvát történelem legtraumatikusabb eseményének számít, jóval több áldozata volt, mint az 1991 és 1995 között zajló horvátországi háborúnak. (*A ford. megj.*)

megemlékezés zajlott le. 2019. május 2-án az emlékhelyen a régió legnagyobb egyházai jelentek meg. A Szabad Európa Rádió balkáni regionális adójának tudósítása szerint „a négy nagy vallási közösség képviselői – a zsidók, pravoszlávok, katolikusok és muzulmánok – a megemlékezésen a jasenováci emlékmű kriptájában megadták a tiszteletet a holokauszt hatmillió zsidó áldozatának”, felhasználva az alkalmat arra is, hogy elítéljenek minden jelen és jövőbeli erőszakot, amelyeket a kizárólagosságra törekvő, „extrém ideológiák” nevében követnek el”, és „a megbékélésre, a megbocsátásra és a jövő felé fordulásra” hívtak fel.⁸

A zágrábi rabbi, Kotel Da-den imája után Aleksandar Cvjetković, a Bet-Izrael Zsidó hitközösség elnöke elmondta, hogy „Európa-szerte halottak millióinak csak egy bűne volt – másokként jelölték meg őket”, és megemlégtette – ahogyan arról a horvát állami hírügynökség, a HINA tudósított – az azokra a zsidókra való állandó emlékezés fontosságát is, akik a háború sújtotta Európában a fegyveres ellenállás tagjai voltak.⁹ A rendezvény elején egyébként a Bet Israel Zsidó hitközösség által alapított Hugo Kon Általános iskola és a požegi Katolikus Általános Iskola tanulói hat gyertyát gyújtottak a holokausztban megölt hatmillió zsidó emlékére, és a Jasenovácon megölt zsidók névsorát olvasták fel. Fellépett a zágrábi zsinagóga énekkara is, a Horvát Rádió-Televízió pedig az egész megemlékezést élőben közvetítette.

Ezen a megemlékezésen felszólalt minden jelenlévő egyházi közösség képviselője. Így a Szerb Pravoszláv Egyház részéről a zágrábi-ljubljana-i Porfirije a megbánás útjára hívott mindenkit, a tömegsírok felkeresésére, „ahol mindnyájunknak azt kell mondanunk, hogy »bocsáss meg, és legyen neked könnyű a föld«”. A horvát katolikus püspöki konferencia titkára, Škvorčević pedig azt hangsúlyozta Jasenovácon, hogy „itt nincs helye semmiféle bosszúálló szónak, a gyűlölet kimutatásának és az áldozatok számával való manipulációnak, mert az azt jelentené, hogy a bűntetteket kiváltó gonosz fogságában vagyunk, nem pedig a lélekében – a bűntudatot, a megbocsátást, a könyörületet, a megbékélést kell kimutatnunk”.¹⁰ Végezetül a muzulmánok képviselője, a horvátországi Iszlám Közösség mesihátjának¹¹ elnöke, Hasanović efendi is beszélt: „Igazságos Isten, kérünk, hogy az erőszakoskodóktól vedd el kardjukat, a gyengéknek meg ajándékozd az igazságba és

⁸ Katolici i pravoslavni zajedno u Jasenovcu. [A katolikusok és a pravoszlávok együtt Jasenovácon.] *Radio Slobodna Evropa*, 2019. május 2. <https://www.slobodnaevropa.org/a/jasenovac-prastanje/29916904.html>

⁹ Židovski Bet Israel s vjerskim zajednicama obilježio Dan sjećanja na holokaust. [A zsidó Bet Israel a vallási közösségekkel megtartotta a Holokausztra való emlékezés napját.] *HINA*, 2. maj/svibanj 2019. <https://hr.n1info.com/vijesti/a399141-zidovski-bet-israel-s-vjerskim-zajednicama-obiljezio-dan-sjecanja-na-holokaust/>

¹⁰ Katolici..., 2019.

¹¹ A mesihat a tartományi jellegű iszlám közösség vezetőségének neve. A horvátországi a bosznia-hercegovinainak a része. (*A ford. megj.*)

az igazságosságba vetett hit erejét. Bocsáss meg nekünk, és taníts bennünket arra, hogy mi is megbocsássunk másoknak. Istenünk, kérünk, hogy a fájdalom remény-nyé váljon, a bosszú igazsággá, a könny imává, hogy soha senkivel sehol se történ-jék meg Jasenovac és ennek a világnak egyetlen bünténye sem.”¹²

Egy évvel később Jasenovácra érkezett Giorgio Lingua érsek, a horvátországi pápai nuncius. A megbékélés szempontjából igen jelentős eseményt a horvátországi katolikus egyház azzal tette tönkre, hogy Alojzije Stepinac¹³ szentté avatásának reklámozására használta fel, továbbá a „minden totalitárius rezsim” – értsd: első-sorban a kommunizmus – elítélésén alapuló ideológia eladására. Giorgio Lingua érsek kétnapos látogatását a požegei püspökségben 2020. október 14-én kezdte meg Jasenovácba érkezésével, ahol Antun Škvorčević požegei püspökkel és a par-kaci-szlavóniai Jovan püspökkel találkozott. Škvorčević püspök kihangsúlyozta, hogy Jasenováccon még ma is nyomasztja az embereket az erőszak és a gyilkossá-gok súlya, amelyeket ártatlanok ellen követtek el, és – mint mondta – ezt Alojzije Stepinac már 1943-ban a gyilkosok okozta szégyenfoltnak, Horvátország legna-gyobb szerencsétlenségének nevezett. Ám azt elfelejtette megemlíteni, hogy Stepi-nac a nyilatkozata után még két évvel később is együttműködött a gyilkosokkal, és a legnagyobb állami kitüntetést vette át tőlük.

Škvorčević megkérte a nunciust, köszönje meg Ferenc pápának azt, hogy *Fra-telli tutti* című új enciklikájában emlékeztetett arra, a horvát püspökök 1995-ben – a II. világháború lezárásának fél évszázados évfordulója kapcsán – hangsúlyoz-ták: minden ártatlan áldozat emlékének tisztelettel tartozunk, és nem lehet köztük különbséget tenni faji, nemzeti, vallási és párhovatartozás alapján sem.

A püspök és külön a nuncius érsek is üdvözölték Jovan püspököt, aki „az em-lített evangéliumi törekvéseket testvéri módon támogatja, és együttműködik ve-lünk”, a nuncius pedig hangsúlyozta azt is, hogy „Jovan püspök jelenléte, továbbá a plébánosok, a plébániák és a kolostorokban élő apácák jó viszonya a remény jelei, hogy nemcsak építkezni, de élni is lehet egy olyan közösségben, amely kü-lönösen Jézus Krisztusban, a halál legyőzőjében való hiten alapszik”. A nuncius meglátogatta a Szent jasenováci mártírok pravoszláv templomát és az ottani ko-lostort is, kiemelve, hogy nem ítélni jött, hanem „imádkozni, térdre ereszkedni, azokkal sírni, akik sírtak, türtek és Istenhez fohászkodtak... Azért jöttem ide, mert egy másfajta világ valósággá válhat, ha mindenki hozzájárul, ha minden egyén,

¹² Katolici..., 2019.[ua]

¹³ Alojzije Stepinac bíboros 1937-ban lett Zágráb érseke. 1941-ben előbb támogatta az usztasa államot, annak vezetőjét, Ante Pavelićot, de a faji, vallási és etnikai üldözések miatt részben szembefordult a rezsimmel. A II. világháború után a titói hatalom háborús bűnök miatt ítélte meg, végül 1960-ban halt meg otthonába, házi őrizetben. Megítélése azóta is ellentmondásos: az izraeli kormány több alkalommal elutasította, hogy megkapja a Világ Igaza címet, Horvát-országban viszont valóságos szentté, nemzeti szimbólummá vált már a kommunista rendszer-ben is, 1990 után pedig elsősorban az usztasa mozgalom tartja pozitív személyiségnek. 1998-ban János Pál pápa avatta boldoggá, de szentté avatása máig problematikus. (*A ford. megj.*)

a lehetőségeihez képest, megbocsát...“ Jovan pedig arra helyezte a hangsúlyt, hogy a könyörületességnek kell uralkodnia az emberiségen, „különösen népeink és egyházaink fölött, amelyek most ezen az egykor szörnyű helyen találkoznak, ám amely Krisztus második eljövételével a feltámadás és a könyörület helye lesz.”¹⁴

2020 februárjában Zágrábban tartották meg a katolikus–muzulmán nemzetközi találkozót, amelyet a Horvát Köztársaság Európai Unió elnökségének a programjaként szerveztek meg. Az egyházak közti és multietnikus dialógus kétnapos konferenciáját „Emberi testvériség – a béke és stabilitás alapja a világban” címmel a horvátországi Iszlám Közösség mesihatja, a Muzulmán Világ Ligája (Rabit) és a Horvát Püspökség szervezte. Ezzel Horvátország a vallási pluralizmus és tolerancia országaként kívánta magát megmutatni. A megnyitóra eljöttek a horvátországi Szerb Pravoszláv Egyház és a Zsidó Közösség képviselői is, de nem vettek részt a konferencia hivatalos részén. A programból kiemelhetnénk az antiszemitizmus, az iszlamofóbia és vallási szélsőségeség minden formája elleni üzenetet.¹⁵

A vallás nevében elkövetett mindenféle erőszak elítéléséről szóló okmányt aláírták a legfelsőbb katolikus és iszlám tekintélyek, és ez azt tanúsítja, hogy a nagy egyházak Isten nevében igyekeznek elhatárolódni a vallási szélsőségesektől és a terrorizmustól, amelyek a vallásokat a modern világban elhiteltelenítik, és amelyek a kommunista rezsimek összeomlása után sosem látott módon oly befolyásossá váltak a modern világban.

Megbékélés Kninben és Vukováron

2020 második felében a hívők és a nemzetek közti szimbolikus megbékélésnek a horvát állami vezetők új lendületet adtak. A választási győzelem hullámain Andrej Plenković, az új horvát kormányfő és a legnagyobb horvát párt elnöke egy új, mérsékelt, „európai” Horvát Demokratikus Közösséget¹⁶ igyekszik létrehozni. Élvezi az EU és a Vatikán támogatását, de a horvátországi szerbek nélkül nem lenne sikeres. Plenković megváltoztatta az évente Kninben megtartott győzelmi parádé imidzsét is, amelyen az 1995-ös „Vihar” nevezetű katonai-rendőrségi akció

¹⁴ Uo.

¹⁵ DIJALOG MUSLIMANA I KRŠĆANA: SKUP „LJUDSKO BRATSTVO - TEMELJ SIGURNOSTI I MIRU U SVIJETU” Međunarodna konferencija u Zagrebu u ozačju dvaju dokumenata - iz Abu Dhabija i Mekke. [A muzulmánok és a keresztények dialógusa: „Az emberi testvériség – a biztonság és a béke alapja a világban”. Nemzetközi konferencia Zágrábban, két dokumentum alapján, amelyek Abu Dhabiból és Mekkából származnak. *HINA*, 2020. április 4. <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/skup-ljudsko-bratstvo-temelj-sigurnosti-i-miru-u-svijetu-medunarodna-konferencija-u-zagrebu-u-ozacju-dvaju-dokumenata-iz-abu-dhabija-i-mekke-9935002>

¹⁶ Horvátul: Hrvatska Demokratska Zajednica. A jobboldali, nacionalista párt alapító elnöke Franjo Tuđman, a független Horvátország első elnöke volt. (*A ford. megj.*)

győzelmét és a szerb szeparatista mozgalom legyőzését ünnepelték. Most ez a háború végére való emlékezés és minden ártatlan áldozat előtti tisztelgés helyévé válik. Ezzel legyőzték a szélsőjobboldal horvát nacionalistáit is, akik Kninben masíroztak és provokáltak. A kormányfő baráti üzenetet küldött a horvátországi szerbeknek és a szerbiai hatalmon lévőknek is, miután utóbbiak a korábbi knini ünnepségeket jellemző provokatív horvát győzelmi hivalkodásra panaszkodtak. „Kötelezően meg kell hajolnunk minden ártatlan áldozat emléke előtt, legyen az horvát, szerb vagy bármely más nemzetiség tagja” – emelte ki ebből az alkalomból Plenković kormányfő. A megemlékezésen az első sorban – a „Vihar” óta először – ott ült a horvátországi szerbek politikai képviselője, Boris Milošević, a szabor eddigi képviselője és a Szerb Nemzeti Tanács elnöke, aki most a horvát kormány négy alelnökének egyike. Majd 2020. augusztus 25-én a horvát államvezetés Zoran Milanović köztársasági elnökkel, illetve Tomo Medved és Boris Milošević kormányfő-helyettesekkel az élen részt vett a Knin melletti Gruboriban a szerb civil áldozatokra történő megemlékezésen. Plenković kormányfő pedig 2020. szeptember 27-én katonai tiszteletadás mellett koszorút helyezett el kilenc szerb civil emlékművénel, akiket a „Vihar” után másfél hónappal, 1995-ben öltek meg Varivodában, Šibenik körzetében. „Mint a horvát kormány elnöke, mély gyászomat fejezem ki emiatt, és a kormány nevében részvétemet nyilvánítom azok családjának, akiknek az életét a horvát állam sajnos nem tudta megvédeni” – mondta Plenković a megemlékezésen.¹⁷

Még egy lépéssel tovább mentek novemberben Vukováron, amikor a szerb–horvát háború első nagy csatájára emlékeztek. Boris Milošević ekkor ezt nyilatkozta a médiának: „Jövetellemmel szeretnék meghajolni az összes vukovári áldozat előtt, és a megbékélés üzenetét küldeni. Örök emlékezet¹⁸ az ártatlan vukovári áldozatoknak!” Vukováriban más-más helyeken megemlékezéseket szerveztek a baloldali horvát pártok és az emberjogi szervezetek. Ezek emlékeztettek azokra a szerb civilekre is, akiket megkínóztak, kivégeztek és a Dunába dobtak Vukovárnál. Továbbá különösen fontos volt szerb részről az a kommemoráció, amit a vukovári horvát áldozatoknak szentelt Belgrádban a „Nők feketében” elnevezésű, közismert béke- és emberjogi mozgalom.

A leglátványosabb lépést a vukovári megemlékezésen saját kezdeményezésére Veran Matic tett meg. A közismert békeaktivista, belgrádi újságíró Szerbia elnökének különleges küldöttként az eltűnt személyek felkutatásáért és a Horvátországgal való kapcsolatok normalizációjáért felel. Matic egyébként részt vett az összes

¹⁷ Croatia Commemorates Wartime Massacre of Serb Civilians in Varivode. *Balkan Insight*, 2020. szeptember 28.

<https://balkaninsight.com/2020/09/28/croatia-commemorates-wartime-massacre-of-serb-civilians-in-varivode/>

¹⁸ Boris Milošević itt a pravoszlávok által használt archaikus „vječnaja pamjat” kifejezést használta. (*A ford. megj.*)

megemlékezésen Knintől Gruboron át Varivodáig, Vukováriban pedig még tovább ment. Willy Brandt történelmi mintáját követve, amikor a német kancellár a varsói gettóban letérdepelt (*genuflectio* vagy *Kniefall*), így fejezve ki megrendülését a németeknek a zsidók ellen elkövetett bűnei miatt, Veran Matic is letérdepelt az emlékmű előtt, amit azoknak a horvát foglyoknak és civileknek emeltek, akiket a szerb erők és a Jugoszláv Néphadsereg tagjai végeztek ki Vukovár eleste után. Lépését Szerbiában és Horvátországban mindenütt üdvözölték a békepártiak, míg a nacionalisták támadták. Matic *genuflectiója* valóban látványos és példa nélküli lépés volt; Willy Brandt jelent meg a balkáni gettóban. Mivel Matic a szerb elnök képviseletében lépett fel, a köztársasági elnökök esetében megállapíthatjuk a folyamatosságot is a béketörekvések terén, amiben korábban Ivo Josipović és Boris Tadić vettek részt.¹⁹

De milyen is volt ezeknek a jelképes lépéseknek a hatása Vukováron, ahol 1991 óta nem szűnt meg a gyűlölködés és a nemzetiségek közti konfliktusok sem? Pár héttel később huligánok támadtak a helyi szerbekre a városban. A jobboldali politikusok továbbra is fegyverként használják a gyűlöletet, a szerb írásmód, a cirill írásmód sehogy sem tudja kiharcolni az egyenrangúságát a latinnal, a fociklubok horvát és szerb szurkolói továbbra is összetűznek egymással, a helyi iskolákban pedig éppen úgy jelen van a szegregáció, mint az amerikai Délen Martin Luther King mozgalma előtt. Mégis, a horvátországi szerbek képviselője, Milorad Pupovac 2021 februárjának végén, amikor ellátogatott az épülő vukovári Szerb Otthonhoz, úgy értékelte, hogy összességében az előző fél évben némiképp javult a helyzet, mert az incidensek intenzitása és gyakorisága csökkent.

Vajon eljön-e Ferenc pápa Jasenovácra?

A pápának a remélt szerbiai látogatása mellett talán sor kerülhetne egy közös katolikus–pravoszláv megemlékezésre is Jasenováccon. Egyesek erről azt gondolják, hogy ez a régi szerb nacionalista ötletek megvalósulása lenne, mintha például a már szentté avatott Nikolaj Velimirović püspök ötlete, illetve elmélete valósulna meg, amely szerint a Vatikán részben felelős a vallási háborúért az usztasa népirtás motiválásával. Ez az elképzelés már a hidegháború óta közkeletű, a szerb emigráns körökben jött létre, Jugoszláviába pedig a Szerb Pravoszláv Egyház hozta be 1984-ben.

De aligha történnek majd úgy a dolgok, ahogyan azt a szerb nacionalisták elképzelik. Ha a pápa meglátogatja Jasenovácot, és a horvát püspökökkel együtt térdepel le, az az emberek, a nemzetek és a hívők közti megbékélés célját szolgálja, nem pedig az egyik nacionalizmusnak a másik feletti győzelmét bizonyítaná.

¹⁹ Ivo Josipović 2010 és 2015 közt volt Horvátország elnöke, míg Boris Tadić Szerbiáé 2004 és 2012 közt. (*A ford. megj.*)

A római katolikus egyház feje mellett ott lehetne a szerb pátriárka is a püspökökkel, és az ő *genuflectió*juk ugyanúgy elvárható és magától értetődő.

Vajon a pápa a balkáni háborúk összes ártatlan áldozatát gyászolni fogja? Megemlíti a szerbek és a Szerb Pravoszláv Egyház szenvedéseit a Független Horvát Államban, elítéli a büntetteket, és megkapja-e az említett pátriárkától az 1984-ben felkínált megbocsátást? A közelmúltbeli kommemorációk és a megbékélést jelző találkozók után, melyeket Požegától kezdve Kninen át Vukovárig megtartottak, a pápa jasenováci látogatása megvalósítható. Ám előfordulhat, hogy a horvát püspökök azt fogják tőle kérni, hogy keresse fel Vukovárt is. Noha a pápának a város nem esne éppen útjába Jasenovac és Belgrád közt, de megfelelő logisztikával akár egy napon is megszervezhető lenne a két megemlékezés. A szerb pátriárkától és a püspököktől pedig Vukováron ugyanúgy elvárható volna az a szerep, ami a pápától és a horvát püspököktől Jasenovácon. Mégis, vajon Stepinac kanonizációja megzavarhatja-e ezt a tervet?

A Stepinac körüli összetűzések elhatalmasodása

Alojzije Stepinac kardinális kanonizálásának eljárása 1980-ban indult el az országban, majd később az emigrációban is. Jelenleg boldogként a szentté avatási folyamatát szüneteltetik Ferenc pápa döntése nyomán, ami sokakat felhábortott a horvát kléruson belül. A szerb elnök pedig azzal büszkélkedik, hogy erre Ferenc pápát a nemrég elhunyt szerb pátriárka, Irinej beszélte rá, mert a pápa őt vele egyenrangú egyházi tekintélynek és személyes barátjának tekintette. Mintha megismétlődne a történelem, a Szerb Pravoszláv Egyház (SZPE) ismét blokkolja a katolikusok konkordátumát, mint már egyszer, 1937-ben megtette. Akárhogyan is, a szerb egyháztól senki sem vitatja el az usztasák büntetteinek felidézését, és az ezekben részt vevő katolikus klérus tagjainak elítélését, ám sok szempontból okosabban tenné az SZPE, ha nem avatkozna be más egyházak belügyeibe, így a katolikus egyház szentjeinek kongregációjába sem. Mert mindez már többszörösen elvtelen és átgondolatlan ötletnek tűnik. Először is, az SZPE saját szuverenitását, autokefál voltát szentnek tartja, nem akarja, hogy mások beavatkozzanak a dolgaiba, és ebbe beletartozik az egyházi és a nemzeti érdekek összekapcsolása is – ami, röviden, a *szentszávaiság*.²⁰ Így aztán tisztességes lenne elismerni más egyházak szuverenitását és érdekeit is, főképpen, ha az etnovallásos nacionalista kollégákról van szó.

²⁰ Szerbül *svetoslavlje*. A Szent Száva (Sveti Sava) nevéből eredő fogalom a pravoszláv kereszténység szerb verziója, amelynek erős nacionalista konnotációja van. Szent Száva szerb herceg, irodalmár volt, nem mellesleg a független Szerb Pravoszláv Egyház első archiepiszkópja (érseke).

Továbbá Irinej pátriárka²¹ – ahogyan elődje is az SZPE trónján – azt várta el, hogy a katolikusok kérjenek elnézést a szerb egyháztól az usztasa bűntettek miatt, miközben a Stepinacról szóló 2014-es levelében, de később sem kért elnézést Ferenc pápától (akitől ő viszont szívességet várt el) a Vatikán ellen régóta folytatott, túlzó és főképpen megalapozatlan kampányért. A Vatikánról ugyanis a szerb nacionalisták azt állítják, hogy felhergelte a Független Horvát Állam usztasáit a szerbek elleni népirtásra, és ebben a csomagban található a horvátok kollektív népirtó hajlamáról szóló tézis is, ti. hogy a horvátok azért gonosztevők, mert katolikusok.

Továbbá a szerb egyház a horvát katolicizmusnak felrója a horvát etnikumú politikai szentekre vonatkozó konstrukciót is, akiből egyébként összesen négy van. Miközben a 76 szerb szent közül az SZPE sokakat politikai funkcióik miatt kanonizált, nem pedig a keresztény élethez való hozzájárulásuk miatt – mint például szinte az összes szerb uralkodót. Szerb szent és kanonizált lett nemrégiben két ismert antiökumenikus, bizonyítottan antikatolikus teológus, Nikolaj Velimirović (2003) és Justin Popović (2010) is, akikért a Vatikán bizonyosan nem lelkesedik. Hogy Jovan Dučićot, az emigráns költőt és diplomatát ne is említsük, az extrém nacionalistát, aki gyűlölte a horvátokat és a katolikus egyházat, és akinek maradványait 2000-ben vitték haza Amerikából Szerbiába. Dučićot azóta is a szentté avatandók egyikeként tartják számon, amikor pedig a tetemét hazahozták, a Szerb Pravoszláv Egyház és Vojislav Koštunica rezsimje egyházi és állami tiszteletadások és megemlékezések sorát szervezte meg. Nemrégiben kérvény érkezett a 2020 végén elhunyt Amfilohije Radović püspök kanonizálására is, akit a világ közvéleménye is háborús uszítóként ismer, s aki a nyolcvanas évektől kezdve a szerb nacionalista politikai mozgalmakba és a háborúba is belekeveredett. Amfilohije vladika sokkal szorosabb kapcsolatban állt a kilencvenes évek szerb háborús bűnöseivel, mint Stepinac az usztasákkal. Végezetül, noha Stepinac és a katolikus klérus többsége a II. világháború alatt támogatta a Független Horvát Államot, Stepinacról sem alkotható meg a háborús bűnös és náci párti együttműködő olyan profilja, mint Milan Nedićről, Dimitrije Ljotićról és Draža Mihailovićról,²² akik ma a szerb nacionalisták számára nagy hazafiak, és akiknek a rehabilitációját a szerb egyház is támogatja. Röviden, a horvát katolicizmus Stepinac kanonizációjától nem fog elállni, a Vatikán pedig kanonizálni fogja a kommunizmus elleni harcban betöltött szolgálataiért, miképpen megtették azokkal az egyházi személyekkel is, akik így küzdöttek

²¹ Az 1930-ban született Miroslav Gavrilović 2010-től haláláig, 2020-g volt Irinej néven a Szerb Pravoszláv Egyház legfelsőbb vezetője. (*A ford. megj.*)

²² A II. világháború alatt Milan Nedić a szerb bábkormányt vezette, majd a bírósági tárgyalása előtt öngyilkos lett. Dimitrije Ljotić szerb fasiszta politikus kollaboráns szerb (szabad)csapatokat vezetett, és autóbalesetben hunyt el 1945-ben. Draža Mihailović a II. világháború alatt az ún. királyi hadsereget vezette, de inkább az olasz és a náci megszállókkal kollaboráló csetnikmozgalom irányítójaként híresült el, akit 1946-ban háborús bűnösnek ítélték halálra. Őt viszont 2015-ben rehabilitálta a szerbiai bíróság. (*A ford. megj.*)

Kelet-Európában a hidegháború alatt, vagy azokkal a papokkal, akiket a köztársaságiak halálra ítélték a spanyol polgárháborúban, mert a nacionalisták oldalán álltak, és aktívan harcoltak a demokratikus alapokkal bíró köztársaság ellen.²³

Ám jelenleg, azaz legalábbis az elkövetkező egy-két évben a kanonizációra nem fog sor kerülni Ferenc pápa miatt, aki úgy véli, hogy előbb a horvát katolicizmus és a szerb pravoszlávság közti megbékélés terén kell előrébb jutni ahhoz, hogy végül Stepinac kiérdemelje a szentséget, és nem fordítva. Más szóval, ha tényleg szent, és segített az áldozatoknak, Stepinac békítheti ki a horvátokat és a szerbeket. Ezért mondta nemrégiben a *Slobodna Dalmacijának* Giorgio Lingua horvát főpap, apostoli nuncius a következőket: „Ha valamelyik kanonizációnak a kockázata – az egység megvalósítása helyett – a még több összetűzés kialakulása, jobb nem sietni, s megvárni, amíg megérik rá az idő. (...) A Stepinac sírjánál való imádkozás után úgy érzem, a boldog által fel vagyok jogosítva arra, hogy a nevében kijelentsem: »Mondd meg a horvátoknak, ne törődjenek a szentté avatással. Boldogabb leszek, ha a saját szentségükkel foglalkoznak, semmint hogy engem avassanak szentté!«” A horvát lap elemzője ezek után leszögezte: „Ferenc pápa két felhatalmazott képviselője nem véletlenül üzeni szinte ugyanazt a türelmetlen horvátoknak valakinek a szentté avatása kapcsán: nem azok szentek, akiknek az erényeiről az emberek vitatkoznak, hanem akik egyesítik őket. Amíg a nacionalista szellemek a horvát klerusban és körülötte a Stepinac szentté avatása körüli eljárást a Szerb Pravoszláv Egyház szupremáciájára szűkítik, mert az megkérdőjelezi Stepinac történelmi érdemeit – addig a katolikus egyház első embere az ökumenikus párbeszédet és a szentté avatásra vonatkozó konszenzust sokkal többre tartja a sekélyes, haszonleső szenvedélyeknél.”²⁴

A muzulmán áldozatokra való emlékezés és Bosznia-Hercegovina sorsa

Husein Kavazović reis-I-ulema,²⁵ a régió legnagyobb muzulmán egyházi tekintélye a knini megemlékezés után egy különnyilatkozatban, amit hivatala bocsátott

²³ A köztársaság csak a saját támogatóira vonatkozóan ismerte el a demokratikus jogokat, jóval korábbra visszamenően pro és kontra terrorakciók és jogfosztások voltak mindkét részről. Lásd pl. Orwell Katalónia-könyvét és az új feldolgozásokat. (*A ford. megj.*)

²⁴ Krile, Davor: Analiza: hoće li Papa Franjo kardinala Stepinca proglasiti svetim? Teško. Zadnje izjave vatikanskih dužnosnika sve govore... [Ferenc pápa szentté fogja nyilvánítani Stepinac kardinálist? Nehezen. A legutóbbi hivatalos vatikáni nyilatkozók mindent elmondanak...]. *Slobodna Dalmacija*, 2021. január 26. <https://slobodnadalmacija.hr/vijesti/hrvatska/analiza-hoce-li-papa-franjo-kardinala-stepinca-proglasiti-svetim-tesko-zadnje-izjave-vatikanskih-duznosnika-sve-govore-1073524>

²⁵ Magyarul olykor nagymuftinak nevezik, e szövegben maradunk a bosznia-hercegovinai megnevezésnél, a *reis*nél (ejtsd: reisz). (*A ford. megj.*)

a média rendelkezésére, azt mondta, hogy követi „a szerb–horvát megbékélésre vonatkozó kezdeményezést”, és támogatja a pozitív gesztusokat és az összes áldozatnak a kegyeletadást. De úgy tartja, hogy mindennek nincs értelme addig, amíg a muzulmán áldozatoknak nem adják meg a tiszteletet, mert a konfliktusok e vidékeken ugyanúgy összekapcsolódnak, akár a nemzetek és a hitközösségek. Kiemelte, hogy a kilencvenes évek háborúiban a bosnyákok fizették a legnagyobb árat, és hogy Horvátország és Szerbia „a négyéves agresszió során, gyakran együttes erőfeszítéseket téve, megpróbálták felosztani Bosznia-Hercegovinát, és »etnikailag megtisztított«” területeiket hozzácsatolni saját nemzetállamaikhoz.”²⁶

A megbékélés szekuláris látásmódját adta meg 2021 elején a horvát nemzetiiségű Ivo Komšić, az egykori szarajevói polgármester és Bosznia-Hercegovina elnökségének volt tagja. Számára elérkezett a megbékélés ideje, ahogyan egykor a legismertebb európai és világtörténelmi példa esetében, ami Willy Brandté volt a varsói gettóban 1970-ben. Komšić úgy véli, mivel 26 év elmúlt a háború óta, „ideje letérdelni”.²⁷ De azt nem fejtette ki, hogy kinek és hol kellene ezt megtennie. Kavazović mondandójából világosabban következik, hogy ezeknek a szerbek és horvátok egyházi és állami vezetőinek kellene lenniük, mégpedig a legnagyobb bosznia-hercegovinai háborús események színhelyein, de természetesen a bosnyákok is képviseltetnék magukat politikai és vallási vezetőik révén, és kifejeznék sajnálatukat az összes civil áldozat iránt. Az *Autograf* portálon megjelent Komšić-cikkéből pedig az következik, hogy az eljövendő megemlékezéseket Bosznia-Hercegovina mindhárom népe demokratikusan megválasztott képviselőinek kellene vezetniük, Szerbia és Horvátország demokratikus vezetőinek jelenlétében.

A bosnyákok kételkedése azon alapszik, ahogyan ők maguk emlékeznek háborús szenvedéseikre, továbbá Szerbia és Horvátország háború utáni Bosznia-Hercegovina-politikájára, amely a leggyakrabban sem őszinte nem volt, sem baráti, annál inkább nacionalista. Számukra ugyanis az eddigi, 2019–2020-as rituális és szimbolikus megbékélés sorozat főképpen szerb–horvát, illetve katolikus-pravoszláv affér. Mert a külső szemlélők, de a bosnyákok is (belülről) mindezt úgy látják, mint valami új zavarosban halászást a szerbek és a horvátok részéről az egységes Bosznia-Hercegovina és a bosnyákok kárára. Az iszlám közösség részt vett az egyházak közös megemlékezésein, és ezzel megmutatta készségét az együttműködésre, de a közeljövőben a muzulmánok elvárják, hogy ilyesfajta megemlékezésekre

²⁶ Poruka iz Sarajeva. Kavazović: Pomirba u regiji potrebna ali nije moguća bez BiH. Bošnjaci su platili najveću cijenu ratova 90-ih. [Üzenet Szarajevóból. Kavazović: A régióban szükséges a megbékélés, de nem lehetséges Bosznia-Hercegovina nélkül. A bosnyákok fizették a 90-es évekbeli háborúért a legnagyobb árat.] *Novi list*, 2020. augusztus 11. <https://www.novolist.hr/novosti/hrvatska/kavazovic-pomirba-u-regiji-potrebna-ali-nije-moguca-bez-bih-bosnjaci-su-platili-najvecu-cijenu-ratova-90-ih/>

²⁷ Komšić, Ivo: Prošlo je 26 godina od rata, vrijeme je da se klekne. [26 év elmúlt a háború óta ideje letérdepelni.] *Autograf*, 2021. február 28. <https://www.autograf.hr/proslo-je-26-godina-od-rata-vrijeme-je-da-se-klekne/>

kerüljön sor Bosznia-Hercegovinában is, a muzulmánok legnagyobb veszthelyein, Srebrenicában, Szarajevóban, Omarskában, Ahmiciben és így tovább. Az ideális az lenne, hogy olyasmit szerveznének Srebrenicában is, mint Vukováron. De ahogyan ma a dolgok állnak, a szerb egyház, Szerbia és a bosznia-hercegovinai szerb kormányzat ebbe nem menne bele. A kompromisszum talán egy közös szarajevói megemlékezés lenne az 1992–1995-ös háború összes ártatlan áldozatáról. Vagy meg kellene várni a pápa második látogatását Bosznia-Hercegovinába.

Nemrégiben viták folytak a daytoni szerződésről, amely sokak szerint a normális élet legfőbb akadályá, illetve Bosznia-Hercegovina mint állam vonatkozásában is a legproblematisabb.²⁸ Az online konferencia – amit a békeszerződés aláírásának 25. évfordulója alkalmából tartottak meg 2020 novemberében – szinte minden résztvevője megegyezett abban, hogy elérkezett az ideje a dokumentum – amelyen a mai Bosznia-Hercegovina alapszik – alapos megújítására.²⁹ A nemzetközi jog amerikai professzora, Francis A. Boyle még élesebb és pontosabb: Bosznia-Hercegovinának magának kell összeszednie az erejét ahhoz, hogy elutasítsák az ország felosztásának tervét Szerbia, Horvátország és egy leendő kis bosnyák ország között, amely ötletet egyébként az összes nemzetközi fő erő támogatott, a daytoni egyezmény pedig szerinte a kezdetektől ebbe az irányba mutatott.³⁰ A német történész, Marie-Janine Čalić pedig azt írta: „Bosznia-Hercegovina a békére vár, a daytoni szerződés nem tudta meghaladni azokat a ellentéteket, amelyek a háborúhoz vezettek. Csak befagyasztotta azokat. 25 évvel a háború vége után Bosznia-Hercegovina összeomlásban lévő állam...” Čalić végkövetkeztetése: „A daytoni békeegyezménynek nagy hatása volt az öldöklés, a menekülés és a rombolás befejezésére. Ám komoly hátránya, hogy a keretei lehetővé teszik a feleknek a háború folytatását békés eszközökkel. A hatalmas külső segítség ellenére Bosznia-Hercegovina

²⁸ Az észak-amerikai Daytonban 1995. november 1–21. között folytattak tárgyalásokat az 1992 tavasza óta tartó boszniai háború lezárásáról és az azt követő politikai berendezkedésről. A résztvevők Alija Izetbegović, elnök, Bosznia-Hercegovina elnöke, Slobodan Milošević, a Szerb Köztársaság, Szerbia és Montenegró, elnöke, Franjo Tuđman, Horvátország elnöke valamint az amerikai és az orosz külügyminiszter és a EU különmegbízottja. Megegyeztek a bosnyák-horvát államszövetség konszolidálásáról valamint a baranyai-kelet-szlavóniai kérdésről. A 11 cikkből és 11 mellékletből álló megállapodás tisztázta a boszniai-hercegovinai rendezés katonai vonatkozásait, a választások rendjét, a menekültek helyzetét, az alkotmány, a döntőbíráskodás, a belső etnikai határok kérdéseit. A szerződés aláírására 1995. december 14-én Párizsban került sor. (*A ford. megjegyz.*)

²⁹ Mišić, Goran: Je li dejtonska Bosna (ne)uspjio eksperiment. [A daytoni Bosznia sikeres (vagy sem) kísérlet?] *Al Jazeera Balkans*, 2020. november 21. <https://balkans.aljazeera.net/teme/2020/11/21/je-li-dejtonska-bosna-neuspjio-eksperiment>

³⁰ Boyle azt is nyilatkozta, hogy: „Igen, úgy gondolom, az USA és Európa terve Bosznia-Hercegovina felosztása volt Horvátország és Szerbia között.” L. Prvi agent BiH u Haagu Francis Boyle: Podjela Bosne još uvijek nije završen posao. [Francis Boyle, BH első ügynöke Hágában: Bosznia felosztása még mindig nem befejezett munka.] *Bhrajá*, 2019. november 5. <https://bhrajá.ca/prvi-agent-bih-u-haagu-francis-boyle-podjela-bosne-jos-uvijek-nije-završen-posao-video/>

továbbra is etnikailag, politikailag, intézményesen és mentálisan is mélyen megosztott. Daytonban befejezték a háborút. De igazi béke nem jött létre.”³¹

Kik vallják magukénak az antifasiszta mozgalom áldozatait?

A délszláv népek számos tagja nemcsak azért állt ellen aktívan a fasiszmusnak, hogy azt legyőzzék, hanem hogy személyes áldozatot hozva mossák le nemzetük-ről a mocskot, amit az usztasák, a csetnikek, a nedíciisták, ljticiisták és hasonlók büntetetei kentek rá. Antifasiszta harcosokból és civil áldozatokból, akik az antifasiszta mozgalomhoz egymiliónál többen tartoztak. Ezt világszerte elismerik – de nem a Nyugat-Balkánon, ez alól kivétel valamelyest Szlovénia. És nehéz elképzelni, hogy a balkáni etnonacionalista egyházak közösen fognak kommemorálni az antifasiszták nagy vesztőhelyein. Még a szekuláris elitiek, de a mérsékelt nacionalisták körében is az antifasizmus kényes téma. A titói Jugoszláviában az egyházak és a nemzetek–nemzetiségek közti szimbolikus megbékélés lezárására nem került sor, mert úgy vélték, hogy a multinacionális antifasiszta harc kibékítette és egyesítette őket, miközben a megszállók és a hazai árulók megpróbálták összeugrasztani és a testvérháborúba taszítani őket. A testvériség-egység ideológiája szerint a titóizmus alatt, 1945-től nem volt szükség a kollektív bűnhődésre és a rituális megbékélésre, hiszen a délszláv népek testvérré váltak a közös harcban. Ezért az antifasiszta harcra és a fasiszta terror áldozataira emlékeztek, nem pedig az etnikai és a vallási kulcs szerint számolgatták őket, tehát nem úgy, ahogyan azt ma a nacionalisták teszik azért, hogy a II. világháború balkáni eseményeit elsősorban etnikai és vallásháborúként mutathassák fel. Ma már nem létezik a JSZSZK, így aztán a fasiszmus áldozatait gyakran kitorlik a történelemből, vagy posztumusz etnicizálják őket, hogy a közös harc eredményét eltöröljék, és elfeledjék őket.

Egyes klerikális struktúrák is, felfogva, hogy az antifasiszták és a fasiszmus áldozatainak száma meghaladja az egymilliót, utólagosan próbálnak belőlük „mai” szerbeket és horvátokat kreálni. Így aztán a halott proletárokat „átkeresztelve” az SZPE többször is pópákat küldött a partizán tömegsírokhoz, a boszniai Szerb Köztársaság pedig bejelentette, hogy pravoszláv templomot építenek a sutjeskai csata emlékközpontjánál. Csakhogy ott az összes régióbeli nép partizánjai estek el egymás mellett. És éppen itt a legnagyobb az elesett horvátok száma. A szerb nacionalizmus legújabb trendjét pedig 2015-ben figyelhettük meg szintén a boszniai Szerb Köztársaságban – amely a muzulmánok és a horvátok elleni etnikai tisztogatás révén jött létre –, oly módon, hogy a Kozarán, a Sutjeskán és másutt elesetteket posztumusz szerbekké „keresztelik”, akik csakis etnikai és vallási hovatartozásuk

³¹ Čalić, Marie-Janine: Bosna i Hercegovina i danas čeka na mir. [Bosznia-Hercegovina még ma is a békére vár.] *Deutsche Welle*, 2020. november 21.

<https://www.dw.com/hr/bosna-i-hercegovina-i-danas-%C4%8Deka-na-mir/a-55675496>

miatt váltak áldozattá. A kortárs bosnyák író és újságíró, Amir Sužanj ezt így kommentálta: „Ahogyan egykor az antifasiszta harc jelképe volt, Sutjeska ma minden abszurdumnak és az antifasizmus elértéktelenítésének a szimbóluma... Sutjeska éveken át a partizánok és antifasiszták gyülekezőhelye volt, akik az egykori ország minden részéről jöttek ide, ezért is világos az a próbálkozás egyes politikai körök részéről – az egyházak támogatásával –, hogy a helyet elidegenítsék, vagy konkrétan mondva, elrabolják azoktól, akik az antifasiszta és partizán örökséget ápolják. Számos történész, még Bosznia-Hercegovina határain túl is, ezt a lépést olyan kontextusba helyezi, hogy a II. világháborús partizánmozgalom elé kizárólagos módon a szerb jelzõt teszik, vagy mint Milorad Dodik, Bosznia-Hercegovina elnökségének szerb tagja, minimalizálja a más nemzetiségekből álló partizánegységek jelentőségét, az antifasizmus partizánmozgalom-jellegének a meghamisításával. Ez a dimenzió azonban még értelmetlenebb Sutjeskán, ahol minden nemzetiség partizánjai együtt és szó szerint egymás mellett estek el. Sutjeska az aktuális horvát hatalom részéről pedig még inkább paradox. Az ország szábor a bleiburgi évforduló megemlékezésének védnöke, de a horvát intézmények nem védnökei annak a csatának, ahol Dalmácia ifjúsága elesett. Csak Šibenikből és környékéről Sutjeskán 1316 partizán harcolt, akik közül 787-en estek el. Splitből és környékéről e nagy csatában 1091 partizán vett részt, és 688-an haltak meg. Ehelyett Horvátországban az antifasizmus minden egyes megemlézése a »minden totalitárius rezsím bűntetteiről« szülő vitává fajul, miközben senki sem próbálja megmagyarázni azt, hogy a dalmáciai partizánoknak – akik a Neretvánál, a Sutjeskán és más csatatereken estek el – ugyan mi közük volna a totalitárius rendszerekhez. Ők az emberi történelem során megjelenő legnagyobb gonosszal való összecsapásokban estek el, még mielőtt megélhették volna a szocialista Jugoszlávia és Tito rezsímjének megszületését, nevezzük utóbbiakat akárhogyan, attól függetlenül, ki hogyan élte meg...³²

Noha a jugoszláv antifasizmusra vonatkozó történettudományi, irodalmi, művészeti örökséget és emlékezetkultúrát nem semmisítették meg, ma nincs se állam, se egyház, amely támogatná annak továbbélését, mindez pedig a felejtést és az emlékezetkultúra pusztulását hozza magával. Mert úgy tűnik, hogy ma a világban egyetlenegy történelmi vállalkozás, eszme vagy emlékezetkultúra sem élheti túl a felejtést, a mitologizációt és a revizionizmust, ha azokat nem őrzi és a megemlékezést nem örökségesíti egy állam vagy egyház.

³² Sužanj, Amir: Sutjeska – ogledalo apsurdna ovdašnjih antifašizama. [Sutjeska – az itteni antifasizmus abszurd tükré.] *Al Jazeera Balkans*, 2020. június 7. <http://balkans.aljazeera.net/blog/sutjeska-ogledalo-apsurdna-ovdasnjih-antifašizama>

A múlttal való szembesülés problémája és a történelmi revizionizmus

Az egyházi és nacionalista elitek szimbolikus és rituális megbékélésének alternatívájaként már régóta ott áll a polgári szekuláris hozzáállás, az emberi jogok, a civil társadalom, illetve a dicstelen múlttal való szembesülés imperatívusza. Az önálló polgári békepártiság e térségekben már több mint harminc éve aktívan jelen van, és elkötelezett a béke és az emberi jogok irányában. Az olyan független polgári egyesületek, mint a zágrábi Documente – A múlttal való szembenézés központja vagy a belgrádi Emberi Jogok Szerbiai Helsinki Bizottsága nagyobb tekintélyre tettek szert a nemzetközi nyilvánosságban, semmint a posztjugoszláv államocskákban.³³ Veran Matic, a már említett belgrádi újságíró, aktivista és elnöki megbízott megpróbálta összekötni az eliteket és a civil társadalmat, de magát ez utóbbival azonosította: „Magamat az eltűntek családjainak küldöttjeként látom, és nem csak Vučićéként” – hangsúlyozta a Szabad Európa Rádióknak adott interjújában.³⁴ Az újságírók elleni erőszak kutatására alakított bizottság volt elnöke a REKOM típusú regionális megbékélést szorgalmazza. Az interjúban így beszélt: „...nagyon fontos a REKOM ajánlata a regionális bizottság létrehozására (a háborús bűnök tényeinek megállapítására), amely aztán teljes körűen próbálna meg minden áldozatot dokumentálni, és megállapítani az összes tényezőt, ha magáról a felelősségről van szó, hogy megteremtődjön a megbékélés lehetősége az egész régióban.”³⁵ Az viszont nem kérdés, hogy annak a fajta megbékélésnek, amit nem régen az állami és egyházi elitek gyakorolnak, nincs olyan erkölcsi ereje és hitele, mint amilyen a civil társadaloména, ám mégis jobb, ha az előbbi erők kihasználják a hatalmukat és a befolyásukat, hiszen azok mindig erősebbek a civil társadalomnál, ha a megbékélésről van szó, és nem a konfliktusok folytatásáról.

Mint a REKOM és a civil társadalom aktivitásának megerősítése jelent meg a múlttal való szembesülés során, 2020 nyarán a kulcsfontosságú belgrádi deklaráció *Védjük meg a történelmet: történészek a revizionizmus ellen* címmel. A nyilatkozatban hangsúlyozzák a történelmi revizionizmus problémáját, „amelyen azt kell értetni, hogy a múltat a mai politikai szükségletekhez igazítják, a kívánatos adatokat kiválasztják és ezeket hangsúlyozzák, nemlétező adatokat fabrikálnak, válogatnak a történelmi források között, kidobnak mindent, ami nem felel meg

³³ Fink-Hafner, Danica (ed.): *The Development of Civil Society in the Countries on the Territory of the Former Yugoslavia since the 1980s*. Ljubljana: Faculty of Social Sciences, 2015.; Biserko, Sonja – Perović, Latinka et al.: *20 godina na vetrometini*. [Húsz év a szélviharban.] Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2015.; Kardov, Kruno – Lalić, Dražen – Teršelić, Vesna: *Suočavanje s prošlošću u Hrvatskoj*. [A múlttal való szembenézés Horvátországban.] Zagreb: Documenta, 2010.

³⁴ Matic: Sebe vidim kao izaslanika porodica nestalih, a ne samo Vučića. [Matic: Magamat mint az eltűntek családjának képviselőjét látom, és nem csak Vučićéként.] RFE/RL, 2018. szeptember 1. <https://www.slobodnaevropa.org/a/intervju-veran-matic/29465413.html>

³⁵ Uo.

az uralkodó politikai eszméknek és programoknak... A történelemtudományt arra használták fel, hogy a háborúkat pszichológiailag előkészítsék, továbbá arra is, hogy a háborúk után fennmaradhassanak a nemzeti érzelmek kizsákmányolására alapozott politikák. A történelemtudományt fölhasználták a politikusok, a médiák, az érdekcsoportok, de maguk a történészek is. A történelmi revizionizmust arra alkalmazzák, hogy fenntartsák a régi mítoszokat, és újakat hozzanak létre, megerősítsék és tovább fejlesszék a sztereotípiákat, akárcsak a szomszédokkal szembeni gyűlöletet: »mi« mindig csak áldozatok vagyunk, mindenért »mások« a bűnösök. Az önviktimizációra épül az a paranoid tudás a történelemről, ami az áldozatot minden erkölcsi kötelesség alól felszabadítja, és a bosszúéhséget növeli. Az önsajnálát révén homogenizálják a nemzetet, összetartják a sorait, elnyomják a pluralitást, az egyéneket és a társadalmi csoportok pedig beolvadnak az elképzelt »biológiai« vagy »szellemi« kollektivitásba... A revíziós eljárással a történelemből kidobják a tudományos módszerrel megállapított tényeket, viszont beleviszik azokat, amelyeknek semmiféle alapjuk sincs a történelmi forrásokban. Így társadalmainkban eltörlik a világos erkölcsi koordinátákat, elvesz a határ a fasizmus és az antifasizmus között, és újra az a veszély támad, hogy megisméltódnak a múltból ismert bűntettek. Ma a történelem az a tér, amelyben a Jugoszlávia szétesésekor létrejött háborúkat »más eszközökkel« folytatják. Az évfordulókat a nacionalista mobilizációra és az autoriter kormányzatok megerősítésére használják fel. Sem gyászt, sem empátiát nem mutatnak az »idegen« áldozatok iránt. Arra sincs kísérlet, hogy a háborúk kezdete óta eltelt harminc év távlatából minden oldal a saját szerepével és felelősségével nézzen szembe“ – áll a deklarációban.³⁶

A knini és vukovári rituális megbékélés után az optimisták mellett megjelentek a szkeptikus polgári aktivisták is, akik észrevették, hogy mindezt átpolitizálják, és az egész nem meggyőző, már ami a világos béke-, erkölcsi és humanitárius célokat illeti. Így például az horvát író, Ivana Bodrožić, aki átélte a vukovári tragédiát, és a legközelebbi hozzátartozóit veszítette el, úgy véli, hogy az elitek a megbékélés rituáléját főleg saját maguk érdekében végzik el. Bodrožić nem fogadja el a kollektív megbocsátást és a nyilvános bocsánatkérést sem, mert szerinte a tragédiák az egyénekben élnek tovább, a közösségesítés politikája ellenére: „Nálunk valahol az az elfogadott vélemény, hogy ha voltak háborús traumáid, vagy az egyik olyan oldalon állsz, amelyet megkárosítottak, a te fájdalom és frusztrációid átvihetők a nemzet összes tagjára, ami így teljesen eszelős dolog. Emellett, hogy valakinek megbocsáss, előtte valakinek meg is kellene kérnie téged a megbocsátásra, ez lenne ennek a dinamikája, és ez teremtene egyensúlyt. De itt erre nincs lehetőség, ám ennek nincs köze ahhoz a nacionalizmushoz, ami a kilencvenes évektől

³⁶ Povjesničari bivše Jugoslavije: Niste samo žrtve niti su drugi za sve krivi! [A volt Jugoszlávia történészei: Nemcsak áldozatok vagytok, és nem mindenért mások a bűnösök!] *Večernji list*, 2020. június 17. <https://www.vecernji.hr/kultura/nakon-one-o-zajednickom-jeziku-povjesnicari-bivse-jugoslavije-donijeli-deklaraciju-o-povijesnom-revizionizmu-1410514>

uralkodik Horvátországban és Szerbiában.” Azokra a békéltető politikai hangokra, amelyek újabban hallhatók a nyilvánosságban, Bodrožić azt mondja: „Úgy gondolom, a gesztusok jólesnek, üdvözlöm őket, de ha csak az emberek gesztusainál maradunk, abból nem származik semmi konkrétumot.” Majd hozzátette azt is: „Sajnos nálunk a gesztusok végtelenül cinikusak maradnak, azok pedig, akik őszinték, céltáblává válnak egyik és másik oldalon is.” Bodrožić sohasem vett részt Vukováriban *Az emlékezés menetén*, és ezt így magyarázza: „Az apámra való emlékezés és a személyes gyászom sokkal intimebb és értékesebb annál, semmint hogy megoszam a menetben lévő korrumpált politikusokkal... akik számára Vukovár és a Menet a politikai poénok megszerzésének terepeként szolgál.”³⁷

Tito miért nem Willy Brandt?

Csaknem harminc évvel a balkáni háborúk után elmaradt a népek megbékélése, noha erről folyamatosan beszéltek, számtalan indítványt tettek erre, akárcsak a múlttal való szembenézésre. A zágrábi és belgrádi politikusok arról szónokoltak, hogy meg kellene jelennie a balkáni Willy Brandtnak, le kellene térdepelni, és nyilvánosan megbánást tanúsítania az elkövetett bűntettekért, ahogyan tette ezt ő 1970-ben. Szerbiában azt gondolták, hogy a balkáni Brandtnak horvátországi horvátnak kell lennie, aki a szerbek ellen a II. világháborúban elkövetett usztasa népirtásért vezekelve. Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában pedig úgy vélték, Szerbiának kell megtalálnia a szerb Willy Brandtot, hogy letérdepeljen és bűnbocsánatot kérjen a Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában 1991 és 1995 közt elkövetett szerb etnikai tisztogatásokért és népirtásért. Aztán végre 2019-ben és 2010-ben a volt Jugoszlávia területén lezajlott háborúk ártatlan áldozataira való megemlékezések egész sorát tartották meg. Először történt meg, hogy a katolikus és a pravoszláv egyházak püspökei, a horvát kormány tagjai, a horvátországi szerbek és Szerbia képviselői kifejezték sajnálatukat a valamennyi nemzetből származó civil áldozatok miatt. Ugyanakkor folytatódtek a nacionalisták provokációi.

Így 2021 elején a balkáni populista Aleksandar Vučić rezsimje újabb ellentmondásokat váltott ki a *Jasenováci Dara* (Dara iz Jasenovca) című filmmel, amely az usztasáknak, a horvát fasisztáknak a szerbek ellen a jasenováci koncentrációs táborban elkövetett bűntetteiről szól. Vučić rezsimje a filmet állami propagandaként finanszírozta, azt állítva, hogy „ez az első játékfilm a jasenováci népirtásról”. Még az új szerb pátriárkát, Porfirijét is rávették annak kijelentésére, miszerint ezekre a filmekre azért van szükség, mert olyan bűncselekményekről szólnak, amelyeket úgymond

³⁷ *N1 Hrvatska*, 2020. december 12. <http://hr.n1info.com/Vijesti/a589211/Bodrozic-o-stradanji-ma-na-Ovcari-To-je-nesto-sto-je-neoprostivo.html>

„évtizedeken át elhallgattak”.³⁸ Ám hivatkozása pontatlan volt, mert Jasenovácson 1966 óta egy 25 méteres emlékmű áll (épp akkora, mint Stefan Nemanja³⁹ új belgrádi emlékműve), továbbá létrehoztak egy emlékparkot múzeummal, amelyben semmit nem hallgatnak el, ezen felül a hatvanas és hetvenes években az usztasa rémtettekről több filmet is forgattak, amelyek a nemzetközi kritika szerint sokkal jobb minőségűek a *Jasenováci Daránál*. A kommunisták részéről nem beszélhetünk a bűntények elhallgatásáról és a jasenováci áldozatok iránti tiszteletlenségről, annál inkább arról, hogy az etnikai mézszárlások narrációjának mitologizálása és az áldozatokkal való manipulálás a nacionalisták minden oldaláról folyik, főképpen a szerbek részéről, mert számukra Jasenovac a prioritások közé tartozik, aminek a horvát nacionalisták ellenmítoszai Bleiburgról és Stepinacról nemigen ártottak meg.

Tomislav Marković belgrádi író gyorsan reagált is a pontatlan hivatkozásokra a balkáni Al Jazeera-n,⁴⁰ összegyűjtve mindazt, ami a jugoszláv kommunizmus alatt megjelent Jasenovácról, kezdve a *Tömegsír* című poémától, amelyben a horvát antifasiszta költő, Ivan Goran Kovačić, még mielőtt a csetnikek megölték volna, megírta az usztasa gyilkolászást, egészen a monumentális és értékes irodalmi művek vagy történelmi filmek soráig.⁴¹ A vitához hozzájárult a belgrádi drámaíró, Biljana Srbljanović is. Ő is elvetette az elhallgatásról szóló téziseket, mert hogy szövegek ezreiről és számos filmről tud Jasenovac kapcsán, és külön elismeri Bogdan Bogdanović jasenováci emlékművének, a Kővirágnak a művészeti értékét. De Srbljanovićnak szakszerűen igaza van abban is, amikor úgy ítéli meg, hogy a kommunista érában a Jasenováca vonatkozó emlékezetkultúrának akadtak hiányosságai is. Ám sajnos Srbljanović a szerb nacionalizmus két mutáns vírusát szedte össze, így azt, miszerint Jasenovac volt az egyedüli tábor Európában, amit nem a náciak működtettek, hanem a horvátokra bízta. A másik pedig Titóról szól, aki kétes módon került el, hogy megjelenjen Bogdanović emlékművének 1966-os leleplezésén.⁴² A hasonló állításokat és rosszallásokat Titóval és a partizánokkal kapcsolatosan már régóta sugározzák a nacionalista propagandagyárakból. Ezek az összeesküvés-elméletek szférájába tartoznak, minthogy a partizánok nem támadták

³⁸ Porfirije o „Dari“: Važno da kinematografija govori o Jasenovcu. [Porfirije Daráról: Fontos, hogy a filmek beszéljenek Jasenovácról.] *Nezavisne*, 2021. február 24. <https://www.nezavisne.com/kultura/film/Porfirije-o-Dari-Vazno-je-sto-je-srpska-kinematografija-progovorila-o-Jasenovcu/648097>

³⁹ 12. századi szerb uralkodó, aki fiával, Szent Szávával a Szerb Pravoszláv Egyház megalapítójának számít. (*A ford. megj.*)

⁴⁰ Szerb-horvát-bosnyák nyelvű portál az Al-Jazeera tulajdonában, amely elsősorban a térséggel, de a Közel-Kelettel, illetve az arab, illetve muszlim világgal foglalkozik. (*A ford. megj.*)

⁴¹ Marković, Tomislav: Kako su zli komunisti skrivali istinu o Jasenovcu. [Hogyan rejtegették az igazságot a gonosz kommunisták Jasenovácról.] *Al Jazeera*, 2021. február 27. <https://balkans.aljazeera.net/opinions/2021/2/27/kako-su-zli-komunisti-skrivali-istinu-o-jasenovcu>

⁴² Srbljanović, Biljana: Od kamena cvet. [Kőből virág.] *Novosti*, 2021. február 28. <https://www.portalnovosti.com/biljana-srbljanovic-od-kamena-cvet>

meg Jasenovácot, és mentették meg a foglyokat. Mert ahogyan azt a *YU mitológia lexikonából* és más, még kevésbé megbízható forrásokból tudhatnák, a partizánok nem szuperhősök volt, mint az *Otpisani* [Leírtak] című tévésorozat, a *Mirko és Slavko* című képregény vagy a *Das ist Walter* című film szereplői. Mintha a partizánok képesek lettek volna arra, amire egyetlenegy európai ellenállási mozgalom sem, azaz hogy tömegesen kiszabadítsák a KZ-k foglyait. Erre a Jugoszláv Kommunista Párt legalább kísérletet tett a közismert akcióban Kerestinecnél 1941-ben, aminek az eredménye az lett, hogy az usztasák kiemelkedő kommunisták százait likvidálták. A későbbiekben a partizánok, ha az lehetséges volt, a táborok foglyait az elfogott ellenséges tisztekre cserélték ki. A komoly történészek, mint Ivo Goldstein, megemlítik, hogy a tábor megtámadásának emlegetése valójában provokáció, és nem komoly történettudományi kérdés, és türelmesen el is magyarázzák, hogy a katonai szakértők szerint egy ilyen támadás értelmetlen lett volna, amely a partizánoknak óriási veszteségeket okoz, a tússzá és élő pajzsá váló foglyokat pedig lemészárolják.⁴³

Továbbá, ha az európai náci KZ-k a téma, észben kell tartani, hogy a megszállt szatellit paraállamban, a Független Horvát Államban a nácik ellenőriztek mindent, Zágrábban a gazda a Gestapo tábornoka volt, nem pedig a horvát „vezér”. A Gestapónak megfelelt a minél nagyobb gyűlölködés és a hatékony délszláv testvér-gyilkolászás, így megadták az usztasák számára az engedélyt bármilyen módszer alkalmazására a szerbek és az antifasiszták lemészárlására. Amit mondjuk a Wehrmacht tábornoka, Glaise von Horstenau nem hagyott jóvá, mert az effajta módszerek alkalmazása azt eredményezte, hogy tömegével mobilizálta az embereket a partizánok közé. És főleg szem előtt kell tartani, hogy akkor egész Európában sötétség honolt és népirtások zajlottak, és ezzel szemben gondolunk a kilencvenes évek szerencsésebb Európájára, amely a liberális demokrácia értékein alapulva integrálódott, illetve arra, hogy csak a Balkánon maradt meg a sötétség, amit az etnonacionalisták okoztak, különös tekintettel a szerb nacionalizmusra, amely Tito halála után, tíz évnyi előkészületet követően kezdett bele a népirtásba és az etnikai tisztogatásokba. Már csak ezért sem árt Ivo Goldstein új munkáit elolvasni Jasenovácról, vagy Jovan Byford újabb kutatásait tanulmányozni a Staro Sajmište nevezetű táborról⁴⁴ Nedić Szerbiájában, hogy láthassuk, kik is voltak a hazai árulók,

⁴³ Goldstein, Ivo: Istinu o Jasenovcu zna svatko tko želi. [Az igazságot Jasenovácról mindenki tudja, aki akarja.] *Radio Slobodna Evropa*, 2018. április 30. <https://www.slobodnaevropa.org/a/ivo-goldstein-jasenovac-logor-/29198835.html>

⁴⁴ Kb. Régi Vásártér, amely a Belgrádi vásár területén épült, többek közt német és török pavilonokkal. 1941-ben itt koncentrálták a zsidókat, akik hamarosan a holokauszt áldozataivá váltak, később pedig a megszállók – elsősorban a Gestapo –, illetve a szerb kollaboráns kormány ellenségeit zárták ide, illetve ölték meg. A német megszállás alatt Semlin Judenlagernek (Zimonyi zsidó tábornak) is nevezték. (*A ford. megj.*)

kiknek a jóváhagyásával és kiknek a felügyelete alatt öldöstek le mindent, ami élő, így saját fajtájuk tagjait is.⁴⁵

Ha pedig arról esik szó, hogy Tito elkerülte Jasenovac meglátogatását, bele kell gondolnunk abba, hogy ha egy komoly és akkor a világban nagyra értékelt állam elnöke – aki kifejezetten antinacionalista és szekuláris volt – olyan politikai döntést hoz a kollégáival való egyeztetés során, hogy nem megy el Jasenováca, annak talán átgondolt okai lehettek. A mai PR és a populizmus kritériumai alapján el kellett volna mennie, de akkor más idők jártak, Tito pedig a régi kommunista gárda tagja volt. És ott van még az a probléma is, hogy horvátként menjene oda, így vezekljen-e a kollektív bűnök miatt, és így viselje-e a kollektív bűnösség terhét. Mert időközben a csetnik emigráció szerb nacionalistái elhíresztelték, hogy a horvátok kollektíve bűnösök, 1950-ben még rezolúciót is előterjesztettek az ENSZ-nél a Független Horvát Államban elkövetett genocídiumról. Tito Jugoszláviája azonban nem engedte meg, hogy az áldozatokat etnikai alapon számolgasák, hogy megosztva őket, egyiküket a másik ellen fordítva versenyezzenek, ki hozott több áldozatot, és kinek volt több fényes győzelme. Így például a hatvanas és hetvenes években, amikor nemzeti parkokat és emlékközpontokat hoztak létre, monumentális emlékműveket emelve a II. világháborús jugoszláviai antifasiszta harc legnagyobb eseményeinek, minden jelkép és rituálé hangsúlyosan szekuláris és modern volt. Nem volt itt semmiféle vallásos tartalom, se templom, se kápolna, se dzsámi, sem pedig egyházi rituálék, amilyenek biztosan lettek volna ilyen helyeken és eseményeknél Nyugaton. De nem azért, mert a jugoszláv kommunisták úgy üldözték volna a vallást, és annyira utálták a hagyományokat, mint Mao Ce-Tung rezsimje a kulturális forradalomban vagy Pol Pot és a Vörös Khmerek Kambodzsában. Hanem hogy e notóriusan nacionalista balkáni etnikus vallások ne osszák meg és ne számolgaszák tovább az embereket etnikai és vallási hovatartozásuk szerint, s hogy az áldozatok számával ne licitálhassanak tovább, miképpen azt mindig is tették, és ismét rosszat cselekedve folytatják ezt újfent harminc éve. Ezért Tito mindig kalkulálgatott azzal, hol fog személyesen megjelenni, így mindig a partizán eposzokba illő legnagyobb csaták megemlékezéseit választotta, ahol a háború partizánjainak legfelsőbb parancsnokaként jelent meg.

Ha a civil áldozatokról volt szó, Jugoszlávia azokra emlékezett, akiket hivatalosan a fasiszta terror áldozatainak hívtak. Ami a partizánok háborús veszteségeivel együtt mintegy másfél millió fő, és természetesen különféle nemzetiségűekről volt szó. Akkoriban a szenvedésben és győzelemben való egységet hangsúlyozták ki. Az áldozat Jugoszlávia volt; azoknak az áldozata, akik megpróbálták feldarabolni. A nacionalisták intellektuális hiányosságait talán semmi sem fedti fel jobban, mint viszonyuk a jugoszláv partizán antifasiszták közös harcához, az áldozathozatalukhoz

⁴⁵ Goldstein, Ivo: *Jasenovac*. Zaprešić: Fraktura, 2019.; Byford, Jovan: *Staro sajmište: Mesto sećanja, zaborava i sporenja* [Staro Sajmište: A site remembered, forgotten, contested]. Belgrade: Beogradski centar za ljudska prava, 2011.

és a győzelműkhöz. Akik még halálukban is összeverekednek, akárcsak Branko Ćopić halott élharcosokról szóló versében. A horvát nacionalizmus minden partizánt, így a horvátokat is, törli az emlékezetből, a szerb pedig etnicizálja, elszerbesíti őket. Így minden horvát usztrasává válik, illetve genocid nemzet tagjává, mert a horvát antifasiszták a legjobb megváltóik, a horvátok az igazak, a jó katolikusok, és a horvát Schindlerrek léte vagy mitologizálás tárgyává válik, vagy pedig az anti-kommunista ellenmítoszok határán mozog. De a szerbek még rosszabbul járnak. Mert ha minden partizán szerb, a mai uralkodó ideológiák szerint pedig minden partizán bűnös, és a szerbek többsége a partizánok, a csetnikek, Nedić quislingjei, Ljotić fasisztái közé tartozott, akkor a szerbek megkérdőjelezhetetlenül többséget képeznek mind az áldozatok, mind a bűnösök közt. A kilencvenes években pedig többségük a bűnözők közé került.

Tito kétségtelenül nem volt Willy Brandt, nem szeretett sem térdepelni, sem meditálni, ő nem misztikus – ő marxista volt, forradalmár, az akciók embere. Olyan hadsereget szervezett, amely megverte az usztraságát és a náci-fasisztákat is, később pedig megszervezte és pénzelte a II. világháborúra való emlékezést, a közös antifasiszta harcra, nem pedig az etnikai mérszárításokra helyezve a hangsúlyt. Ha Willy Brandtnak is lett volna olyan hadserege, mint Titónak, amellyel a német antifasiszták legyőzhették volna a német nácikat, nem kellett volna letérdelnie a varsói gettóban. De térdre kellett ereszkedni, mert mást nem tehetett, mert minden német, mint azt később meggyőzően írta Daniel Goldhagen, „Hitler önkéntes büntársa” volt.⁴⁶ Ezért nem térdelt hát le Tito a balkáni gettóban, hanem forradalmárként megpróbálta a Balkánt kihúzni magából a gettóállapotból.

Fordította: Szerbhorváth György

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Appleby, R. Scott: *The Ambivalence of the Sacred: Religion, Violence, and Reconciliation*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2000.
- Biserko, Sonja – Perović, Latinka et al.: *20 godina na vetrometini*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2015.
- Byford, Jovan: *Staro sajmište: Mesto sećanja, zaborava i sporenja*. Belgrade: Beogradski centar za ljudska prava, 2011.
- Čalić, Marie-Janine: Bosna i Hercegovina i danas čeka na mir. *Deutsche Welle*, 2020. november 21.

⁴⁶ Goldhagen, Daniel J.: *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust*. New York: Alfred A. Knopf, 1996.

- <https://www.dw.com/hr/bosna-i-hercegovina-i-danas-%C4%8Deka-na-mir-a-55675496>
- Croatia Commemorates Wartime Massacre of Serb Civilians in Varivode. *Balkan Insight*, 2020. szeptember 28. <https://balkaninsight.com/2020/09/28/croatia-commemorates-wartime-massacre-of-serb-civilians-in-varivode/>
- Croatian bishop condemns outbreak of “unacceptable” anti-Serb violence. *Novena*, 29, 08. 2019. augusztus 29. <https://novenanews.com/croatia-bishop-condemns-outbreak-unacceptable-anti-serb-violence/>
- Dijalog muslimana i kršćana: skup 'ljudsko bratstvo - temelj sigurnosti i miru u svijetu' Međunarodna konferencija u Zagrebu u ozračju dvaju dokumenata - iz Abu Dhabija i Mekke. *HINA*, 2020. április 4. <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/skup-ljudsko-bratstvo-temelj-sigurnosti-i-miru-u-svijetu-medunarodna-konferencija-u-zagrebu-u-ozracju-dvaju-dokumenata-iz-abu-dhabija-i-mekke-9935002>
- Episkopi i biskupi zajedno protiv nacionalnih podjela i mržnje. *Novosti*, 2019. január 17. <https://www.portalnovosti.com/episkopi-i-biskupi-zajedno-proti-v-nacionalnih-podjela-i-mrznje>.
- Fink-Hafner, Danica (ed.): *The Development of Civil Society in the Countries on the Territory of the Former Yugoslavia since the 1980s*. Ljubljana: Faculty of Social Sciences, 2015.
- Francis Boyle, BH első ügynöke Hágában: Bosznia felosztása még mindig nem befejezett munka. *Bhrajá*, 2019. november 5. <https://bhrajá.ca/prvi-agent-bih-u-hagu-francis-boyle-podjela-bosne-jos-uvijek-nije-završen-posao-video/>
- Goldhagen, Daniel J.: *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust*. New York: Alfred A. Knopf, 1996.
- Goldstein, Ivo: Istinu o Jasenovcu zna svatko tko želi. *Radio Slobodna Evropa*, 2018. április 30. <https://www.slobodnaevropa.org/a/ivo-goldstein-jasenovac-logor-/29198835.html>
- Goldstein, Ivo: *Jasenovac*. Zapešić: Fraktura, 2019.
- Kardov, Kruno – Lalić, Dražen – Teršelič, Vesna: *Suočavanje s prošalošću u Hrvatskoj*. Zagreb: Documenta, 2010.
- Katolici i pravoslavni zajedno u Jasenovcu. *Radio Slobodna Evropa*, 2019. május 2. <https://www.slobodnaevropa.org/a/jasenovac-prastanje/29916904.html>
- Komšić, Ivo: Prošlo je 26 godina od rata, vrijeme je da se klekne. *Autograf*, 2021. február 28. <https://www.autograf.hr/proslo-je-26-godina-od-rata-vrijeme-je-da-se-klekne/>
- Krile, Davor: Analiza: hoće li Papa Franjo kardinala Stepinca proglasiti svetim? Teško. Zadnje izjave vatikanskih dužnosnika sve govore...] *Slobodna Dalmacija*, 2021. január 26. <https://slobodnadalmacija.hr/vijesti/hrvatska/>

- analiza-hoce-li-papa-franjo-kardinala-stepinca-proglasiti-svetim-tesko-zadnje-izjave-vatikanskih-duznosnika-sve-govore-1073524
- Marković, Tomislav: Kako su zli komunisti skrivali istinu o Jasenovcu. *Al Jazeera*, 2021. februar 27. <https://balkans.aljazeera.net/opinions/2021/2/27/kako-su-zli-komunisti-skrivali-istinu-o-jasenovcu>
- Matić: Sebe vidim kao izaslanika porodica nestalih, a ne samo Vučića. RFE/RL, 2018. szeptember 1. <https://www.slobodnaevropa.org/a/intervju-veran-matic/29465413.html>
- Mišić, Goran: Je li dejtonska Bosna (ne)uspio eksperiment. *Al Jazeera Balkans*, 2020. november 21. <https://balkans.aljazeera.net teme/2020/11/21/je-li-dejtonska-bosna-neuspio-eksperiment>
- N1 Hrvatska*, 2020. december 12. <http://hr.n1info.com/Vijesti/a589211/Bodrozic-o-stradanjima-na-Ovcari-To-je-nesto-sto-je-neoprostivo.html>
- Perica, Vjekoslav: Pomirenje i posljednji dani. *Peščanik*, 2019. februar 13. <https://pescanik.net/pomirenje-i-posljednji-dani/>
- Porfirije o „Dari“: Važno da kinematografija govori o Jasenovcu. *Nezavisne*, 2021. februar 24. <https://www.nezavisne.com/kultura/film/Porfirije-o-Dari-Vazno-je-sto-je-srpska-kinematografija-progovorila-o-Jasenovcu/648097>
- Poruka iz Sarajeva. Kavazović: Pomirba u regiji potrebna ali nije moguća bez BiH. Bošnjaci su platili najveću cijenu ratova 90-ih. *Novi list*, 2020. augustus 11. <https://www.novolist.hr/novosti/hrvatska/kavazovic-pomirba-u-regiji-potrebna-ali-nije-moguca-bez-bih-bosnjaci-su-platili-najvecu-cijenu-ratova-90-ih/>
- Povjesničari bivše Jugoslavije: Niste samo žrtve niti su drugi za sve krivi! *Večernji list*, 2020. júnus 17. <https://www.vecernji.hr/kultura/nakon-one-o-zajednickom-jeziku-povjesnicari-bivse-jugoslavije-donijeli-deklaraciju-o-povijesnom-revizionizmu-1410514>
- Srbljanović, Biljana: Od kamena cvet. *Novosti*, 2021. februar 28. <https://www.portalnovosti.com/biljana-srbljanovic-od-kamena-cvet>
- Sužanj, Amir: Sutjeska – ogledalo apsurdna ovdašnjih antifasizama. *Al Jazeera Balkans*, 2020. júnus 7. <http://balkans.aljazeera.net/blog/sutjeska-ogledalo-apsurdna-ovdasnjih-antifasizama>
- Židovski Bet Israel s vjerskim zajednicama obilježio Dan sjećanja na holokaust. *HINA*, 2. maj/svibanj 2019. <https://hr.n1info.com/vijesti/a399141-zidovski-bet-israel-s-vjerskim-zajednicama-obiljezio-dan-sjecanja-na-holokaust/>